

Árpád, a nagyfejedelem

Kétségtelen, hogy a magyar őstörténet legfontosabb írott forrása VII. (Bíborbanszületett) Konstantinos bizánci császár *De administrando imperio* (A birodalom kormányzásáról) című munkája.¹ A X. század közepén készült műnek magyar vonatkozású részeit a magyar tudományosság 1740 óta ismeri és használja. Az eltelt, több mint harmadfélszáz év alatt a hazai és a külföldi kutatók a magyar illetékességű részeknek minden mondatát — sőt csaknem minden egyes szavát — többször is alapos elemzés tárgyává tették a korábbi állítások felülvizsgálata és új következtetések megvonása céljából.

Ez a törekvés figyelhető meg Tóth Sándor azon írásában is, amely azt vizsgálta, hogy a DAI 40. fejezetében Árpád uralkodói címében — μέγας Τουρκίας ἄρχων (latin átírásban: *meγas Turkiás arkhon*) — a *meγas* jelzőnek mi lehet az igazi értelme.²

Mindaddig a szakemberek e helyen a *meγas* szónak 'nagy' értelmet tulajdonítottak, s ennek megfelelően a *meγas arkhon* szókapcsolatot — mint méltóságjelölőt — a 'nagy fejedelem', ill. a 'nagyfejedelem' kifejezéssel adták vissza a magyarban.³

Tóth szerint azonban ez a fordítás, értelmezés téves, mivel e kifejezésben a *meγas* szónak nem 'nagy' a jelentése, és ennél fogva a *meγas* jelzőnek nincs a fejedelem (arkhon) *kiválóságára* utaló minősítő tartalma (hogy ti. a fejedelem *nagy* = kiváló, jeles, jelentős, kiemelkedő személyiség lenne), de ugyanakkor — ami még fontosabb — a fejedelem hatalmának, méltóságának mások hatalmát, méltóságát felülmúló *nagyságára* való utalása, tartalma sincs. Tóth úgy látja, hogy a *meγas* szónak a *meγas arkhon* kifejezésben 'rég', 'egykor', 'korábbi', 'első' (ti. *időben első*, azaz 'legelső') jelentése van.⁴

¹ A magyar honfoglalás kútfői. Szerk.: PAULER GY. és SZILÁGYI S. Bp. 1900. 96.; MORAVCSIK GY.: A magyar történet bizánci forrásai. Bp. 1934. 154—156.

² MORAVCSIK GY.: Bíborbanszületett Konstantín, A birodalom kormányzása. Bp. 1950. (továbbiakban: DAI). 40/53. (Megjegyezzük, hogy a DAI görög szövegére utaláskor először a fejezet, majd a sorok számát adjuk meg; ugyanakkor a magyar fordítás esetében a DAI megfelelő oldalszámára hivatkozunk.) — TÓTH S. L.: Árpád meγas arkhon címéhez. Magyar Nyelv (86) 1990. (továbbiakban: TÓTH 1990.) 228—230.

³ Így pl. MARCZALI H.: A vezérek kora és a királyság megalapítása. A magyar nemzet története I. Szerk.: SZILÁGYI S. Bp. 1895. 47.; VAJAY SZ.: Géza nagyfejedelem és családja. Székesfehérvár évszázadai I. Szerk.: KRALOVÁNSZKY A. Székesfehérvár 1967. (továbbiakban: VAJAY 1967.) 63—64.; CZEGLÉDY K.: Árpád és Kurszán. (Az Árpád-ház megalapításához). Zalai Tükör 1975/2. szám. 58.; KRISTÓ GY.: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp. 1980. 228.; DÜMMERTH D.: Az Árpádok nyomában. Bp. 1980.³ 114.; GYÖRFFY GY.: A magyar állam félnomád előzményei. Nomád társadalmak és államalakulatok. Szerk.: TÓKEI F. Bp. 1983. 375.; MAKK F.: Magyar külpolitika (896—1196). Szeged. 1996.² 11.; OLAJOS T.: Meγas arkhon. Korai magyar történeti lexikon. Bp. 1994. 448.

⁴ TÓTH 1990. 230.

E felfogásnak alapja az a tény — miként erre Tóth maga is hivatkozik megfelelő szótári utalás nélkül —, hogy a görögben (s így a bizánci nyelvben szintén) a 'nagy' értelem mellett a *meGas* szónak valóban van 'első', 'rég', 'egykori', 'korábbi' jelentése is.⁵ Ezt több példával a DAI nyelvhasználata meggyőzően bizonyítja (ld. *μεγάλην Βέρταν*: nagy = idősebb, első Bertát; ti. egy fiatalabb, mostani Bertához, az előző unokájához képest: *μεγάλη Χρωβατία*: nagy = régi, első, korábbi *Horvátország*, ti. az északon élő fehér horvátok régi országa a balkáni horvátok hazájához képest).⁶

Ezek után Tóth azt mondja, hogy Árpád — a DAI felfogása szerint — Falicsihoz, a *mostani* (X. század közepi) fejedelemhez viszonyítva az *ős* volt, s így módon Árpád *meGas arkhon* címe azt jelenti, hogy Árpád volt Turkia (= Magyarország) *rég, egykori*, időben *első fejedelme*, azaz a *magyarok legelső fejedelme*.⁷

Végül azt is megállapítja Tóth, hogy a *meGas arkhon* ilyen értelme (ti. *első fejedelem*) összhangban van a bizánci császár azon kijelentésével, miszerint: „Ez előtt az Árpád előtt a türköknek [= magyaroknak] más fejedelmük sohasem volt, s ettől fogva mindmáig ennek a nemzetségéből lesz Turkia fejedelme”.⁸ A *meGas* jelző 'rég', 'első' jelentésére vonatkozó elképzelését, feltevését azóta Tóth több írásában is igazolt tényként kezelte.⁹

A DAI nyelvhasználatának filológiai elemzése azonban szerintünk meggyőzően bizonyítja azt, hogy Tóth tévedett a *meGas* jelentését illetően.

Mivel az *arkhon* méltóságjelölő szó, azt vizsgáltuk meg, hogy a DAI-ban milyen cím, rang, méltóság, tisztség értelmű szavak mellett szerepel a *meGas* jelző, s ilyen esetekben mi lehet a jelentése (ti. *nagy* vagy *első*). A DAI teljes szövegét átnézve azt tapasztaltuk, hogy a *meGas* jelző tizenkét alkalommal összesen öt *rang-*, *cím-*, ill. *méltóságjelölő* szó mellett fordul elő. Ezek:

- 1/ βασιλεύς (= basileus, ti. a bizánci császár),
- 2/ ῥήξ (= rex, azaz király),
- 3/ βοῖλᾶς (= boilas, azaz bojár),
- 4/ ἑταρειάρχης (= hetaireiarkhés, azaz testőrparancsnok),
- 5/ ἄρχων (= arkhon, azaz fejedelem, vezér stb.)

Nézzük meg, hogy az egyes *méltóságjelölő* szavakkal kapcsolatban a *meGas* melléknév milyen jelentésben szerepel.

- 1/ βασιλεύς~basileus

⁵ G. W. H. LAMPE: *A Patristic Greek Lexicon*. Oxford 1961. 836.; *A Greek-English Lexicon* compiled by H. G. LIDDEL and R. SCOTT. A New Edition by H. S. JONES and R. MCKENZIE. Oxford 1940. 1088.; *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis auctore Carolo du Fresne, domino du Cange*. Tomus primus. Parisiis et Lipsiae 1905.² 895. — TÓTH 1990. 229.

⁶ DAI 26/15—16., 31/83.

⁷ TÓTH 1990. 230.

⁸ TÓTH 1990. 230.; DAI 173.

⁹ Így pl. TÓTH S.: *Megjegyzések a konstantinosi Tas személynévhez*. *Magyar Nyelv* (88) 1992/4. szám 469.; uő.: *A honfoglaló magyarok politikai szervezete és vezetői*. *Honfoglaló őseink*. Szerk.: VESZPRÉMY L. Bp. 1996. 167.; uő.: *Az első fejedelem: Árpád vagy Álmos?* *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae*. *Acta Historica* (103) 1996. 38., 41.

A DAI szövegében hat alkalommal olvasható a *megas basileus* kifejezés (mégpedig I. Konstantinos és VII. Konstantinos császárokra vonatkozólag).¹⁰

A szakirodalom megállapítása szerint kezdettől fogva évszázadokon keresztül — így a X. században is, tehát a DAI keletkezése idején ugyancsak — e szókapcsolatban a *megas* jelzőnek kivétel nélkül *nagy* (ti. 'hatalmas', 'nagy hatalmú'; ill. másoknál hatalmasabb) jelentése volt. Időbeli (tehát 'első', 'korábbi' stb.) értelmet e kifejezésben a *megas* melléknév csak a XIII. századtól kapott, ill. vett fel, amikor is az élő uralkodóval szemben a régi, egykori (már halott) császárra utalt a *megas basileus* szókapcsolat.¹¹

2/ ῥήξ~rex

A *megas rex* kifejezés egyetlen esetben fordul elő a DAI-ban, mégpedig I. Ottó (936—973) német uralkodóval kapcsolatban.¹² Nyilvánvalóan a *megas* jelző itt is 'nagy' és nem 'első' jelentésben szerepel, hiszen a kortárs VII. Konstantinos jól tudta, hogy nem I. Ottó volt a keleti frankok (= németek) *első* (időben *első*) királya.

3/ βοῖλας~boilas (bojár)

A DAI-ban mindössze egyszer szerepel [még hozzá IX. század közepi (852—867) események kapcsán] e szó, amely mellett a *megas* melléknévnek csak 'nagy' (s nem *első*) lehet a jelentése, hiszen a *boilas*-ok, mint nagy hatalmú bojárok nem a IX. század közepén, hanem már a IX. század legelején is részesei voltak a bolgár történelemnek.¹³

4/ ἡταιρειάρχης~hetaireiarkhész

A műben — éppen a DAI megírása idejére utalóan — egyszer szerepel a *megas hetaireiarkhész* kifejezés.¹⁴ A császári testőrség vezetőjét a IX. század végétől jelölték ezzel a főnévvel, tehát a X. század közepére vonatkozóan a mellette álló *megas* jelző értelme nyilvánvalóan a katonai rang 'nagy', azaz 'magas' voltára utal, s nem arra, mintha viselője lett volna a cím időben *első*, legkorábbi birtokosa.¹⁵

5/ ἄρχων~arkhon

A DAI szövegében az *arkhon* szó mellett háromszor olvasható a *megas* melléknév. Egyszer a besenyő törzsek vezetőire vonatkozik a jelzős szerkezet, akik a *kisebb fejedelem*eknek minősített nemzetségfőkkel szemben a magasabb hatalmat kezükben tartó

¹⁰ DAI 13/49., 13/77., 13/83., 13/141., 13/168., 22/79—80.

¹¹ P. SCHREINER: Zur Bezeichnung „Megas” und „Megas Basileus” in der byzantinischen Kaisertitulatur. Byzantina (3) 1971. 176—190.; G. RÖSCH: Onoma Basileias. Studien zum offiziellen Gebrauch der Kaisertitel in spätantiker und frühbyzantinischer Zeit. Byzantina Vindobonensia X. Wien 1978. 38., 47.; A. KAZHDAN: Basileus. The Oxford Dictionary of Byzantium I—II. New York—Oxford 1991. Editor in chief: A. P. KAZHDAN. (továbbiakban: Dictionary of Byzantium) 264.

¹² DAI 30/73—74. — I. (Nagy) Ottó a DAI megírása idején még valóban csak király volt, császárrá 962-ben koronázták.

¹³ DAI 32/48. — В. БЕШЕВЛИЕВ: Първо-български надписи. София 1979. 59—65.; Д. КОЦЕВ: История на България II. София. 1981. 175.; A. KAZHDAN: Boilas. Dictionary of Byzantium 302. (A bolgár nyelvű irodalom adataiért H. Tóth Imre professzornak ezúton is köszönetet mondunk.)

¹⁴ DAI 43/44—45.

¹⁵ R. GUILLAND: Recherches sur les institutions byzantines I—II. Berlin—Amsterdam 1967. I. 304., 345., II. 281., 283.; H—J. KÜHN: Die byzantinische Armee im 10. und 11. Jahrhundert. Wien 1991. 36.; A. KAZHDAN: Hetaireiarches. Dictionary of Byzantium 925—926.

nagyfejedelmeknek tekinthetők.¹⁶ Másik alkalommal a Szvatopluk után uralkodó három morva fejedelem közül a főhatalmat birtokló *nagyfejedelmet* jelöli a *me gas arkhon* kifejezés világosan elkülönítve őt a két kisebb hatalmú *részfejedelemtől*.¹⁷ Tehát e két esetben sincs a *me gas* szónak időbeli (ti: *legelső*) jelentése. A harmadik alkalommal a *me gas arkhon* Árpádra vonatkozik.¹⁸

Az eddigiekben láttuk, hogy a DAI-ban a *me gas* melléknév méltóságjelölő szóval összefüggésben tizenkét alkalommal használatos. Ebből tizenegy esetben teljesen világosan kimutatható volt, hogy a *me gas* jelzőnek 'nagy' jelentése van. Ezek után szerfelett valószínűtlen számunkra az, hogy a tizenkettedik esetben — Árpád neve mellett — e szónak 'régí', 'első' (ti. időben *első*) értelme lenne. Ez ellen vall az is, hogy — amint megállapítottuk — éppen az *arkhon* szó mellett két másik alkalommal előforduló *me gas* jelzőnek ugyancsak 'nagy' jelentése van.

Mindezek alapján számunkra nem kétséges, hogy az Árpád minősítéseként olvasható *me gas arkhon* kifejezés nem 'régí', 'első' (időben '*legelső fejedelem*', hanem '*nagy fejedelem*', azaz: '*nagyfejedelem*' jelentéssel bír. Emiatt viszont a *me gas arkhon* kifejezés nem alkalmas annak bizonyítására, hogy Árpád lett volna a magyarok *legelső (időben első) fejedelem*e. Árpád tehát mint a Magyar Fejedelemség uralkodója a *nagyfejedelem* méltóságot viselte.

¹⁶ DAI 37/16. — A besenyő törzsfőkre ld. pl. GYÖRFFY GY.: A besenyők európai honfoglalásának kérdéséhez. Történelmi Szemle (14) 1971. 285—286.; PÁLÓCZI HORVÁTH A.: Besenyők, úzok, kunok. Magyarra lett keleti népek. Szerk.: SZOMBATHY V. és LÁSZLÓ GY. Bp. 1988. 110. A besenyő nemzet-ségfőkre ld. pl. GYÖRFFY GY.: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Bp. 1959. 7., 39.; PÁLÓCZI HORVÁTH A.: Besenyők, kunok, jászok. Bp. 1989. 13.

¹⁷ DAI 41/3—7.

¹⁸ DAI 40/53.